

УДК 17.022: 165.12

ББК 87.711.5

Вікторія Ларіонова

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР: ФЕНОМЕН СВІДОМОСТІ І ПОВЕДІНКИ

У статті розглядається проблема морального вибору в переломні періоди соціального розвитку. Визначається роль і місце в теорії моралі. Моральний вибір постає не тільки як деяка орієнтовність свідомості на певні причинні детермінанти, але і як вибір власного аксіологічного "Я", життєвої стратегії.

Ключові слова: моральний вибір, моральна свобода, аксіологічне "Я", життєва стратегія.

Моральна проблематика, поза сумнівами, є наскрізною суспільною субстанцією, яка пронизує увесь процес історичного розвитку як людського суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема. Адже мораль охоплює ту сферу свідомості, яка містить відомості про способи міжіндивідуальних взаємин і стосунків, що формуються, по-перше, під впливом безпосереднього суспільно-історичного досвіду, по-друге, унаслідок індивідуальної рефлексії людини над ним.

Саме проблема морального вибору дає можливість розкрити динамічну грань моралі, побачити, як норми, принципи, моральні цінності й оцінки насправді діють у суспільних відносинах.

Особливо загострюється проблема морального вибору в переломні періоди соціального розвитку, коли відбувається зміна суспільних пріоритетів, норм, стилів мислення та поведінки. За таких обставин зростає роль морального чинника в усіх сферах життєдіяльності суспільства і людини.

Звернення до дослідження теми морального вибору зумовлене складним характером сучасних соціально-економічних, суспільних процесів. У цьому тисячолітті Україна переживає зламний період, коли відбувся крах світоглядних, моральнісних цінностей та орієнтирів, а нові стверджуються важко. Так, в українському суспільстві, яке зазнало швидких соціально-політичних змін, відбулося зниження морального рівня суспільства, і тому важливим фактором подальшого поступу має бути моральне відродження.

Перехідні епохи є тією точкою розвитку суспільства, коли виникає широкий спектр можливостей розвитку соціуму, вибір однієї з яких детермінується як системою випадків, так і спрямованими діями людини. У момент вибору останній починає осмислюватись як єдино можливий, однак у ментальних конструкціях закріплюється думка про відсутність інших шляхів розвитку. Перехідні епохи у своїх мисленневих засадах фіксують величезну кількість шляхів розвитку соціуму та особистості, у їхньому світогляді принципово важливу роль відіграє випадок.

Поняття "вибір" належить до широковживаних у буденному житті, суспільних науках, публіцистиці. Разом із цим на рівні філософсько-етичного підходу все більш наявним стає розрив з буденними, прагматичними, концептуально окресленими межами застосування цього поняття.

Перед вітчизняною етичною думкою постає завдання розширення меж своїх досліджень, і тому проблема морального вибору актуальна й для теорії моралі. Її доцільно вирішувати за допомогою низки гуманітарних наук – філософії, етики, психології, культурології, соціології тощо.

Питання морального вибору, моральної творчості, моральної рефлексії, вчинку, незважаючи на їхню актуальність у будь-який час, опинилися на периферії етичного знання, філософського осмислення. Тому необхідна спеціальна систематизація ідей, концепцій, пов'язаних із вищезазначеними феноменами духовного життя людини і суспільства.

Спеціально проблемою моральної рефлексії в аспекті вибору займався В.П.Ганжин. Російський дослідник О.В.Разін доходить такого визначення предмета етики: “Предметом етики... є поле морального вибору людини, вивчення арсеналу тих засобів, за допомогою якого він здійснюється” [1, с.15].

Зміст морального вибору історично відносний, а ось необхідність здійснювати вибір є однаковою для всіх епох.

Уперше в історії філософії ретельне дослідження проблеми вибору зробила західноєвропейська екзистенціальна філософія, яка запропонувала свою методологію процесу вибору й вивела систему психологічних типажів (Н.Аббаньяно, А.Камю, Ж.-П.Сартр та ін.). Так, з точки зору засновника західноєвропейського екзистенціалізму С.К'єркегора, процес вибору у своєму розвитку має три стадії. По-перше, людина повинна усвідомити необхідність вибору й відповідно підготувати себе до цього акту. По-друге, з метою уникнення помилок вона повинна пізнати різноманітні варіанти вибору. По-третє, пройшовши підготовчі стадії, людина повинна вибрати безпосередньо свій стиль, який уособлює певні системи цінностей. Саме прийняття рішення не завершує акт вибору, продовженням його є вибір засобів реалізації рішення, його практичне здійснення та оцінка результату.

Ця проблема також є актуальною для українського суспільства, яке опинилося на роздоріжжі. Політичні й соціальні реалії життя українського суспільства в умовах вибору та виклику розглядаються в монографії Ю.Щербака “Україна: виклик і вибір”. На жаль, у вітчизняній етичній літературі ця проблема не знайшла поки що належного висвітлення. Тому філософські, соціологічні й етичні проблеми поведінки в умовах вибору потребують активного вивчення.

Кожна людина має свій власний світ і світло власного духу, який його впорядковує, організовує й гармонізує. Отже, центральною проблемою метафізики людського буття є пошук та обґрунтування засобами аналітико-синкретичного мислення форм світовідповідної суспільної діяльності та засобів організації суспільного життя, які б забезпечували збереження вихідної єдності природно-фізичного Універсуму, органічною складовою еволюційного розвитку якого є історія людства. Порушення вихідної цілісності світобуття породжує проблему відповідальності й відповідно провини та покарання суб'єктів світоневідповідної й тому безвідповідальної життєдіяльності.

Уявлення, цінності й настанови, що складають зміст моральної свідомості, знаходять своє безпосереднє продовження в діяльності людини у світлі її вчинків. Дія ж є моральною, коли вона ґрунтується на виборі в полі протистояння добра і зла. Таким чином, його визначення як морального передбачає свободу людини, її здатність обирати. Необхідність морального вибору виявляється тоді, коли обставини примушують людину прийняти лише одне рішення з позицій добра і зла. Крім цього, повинні враховуватись як об'єктивні умови, так і суб'єктивні чинники та ситуація вибору.

Моральний вибір полягає у вільному самовизначенні людини стосовно моральних цінностей, шляхів досягнення певної мети практичної діяльності.

Моральний вибір – акт волевизначення суб'єкта на основі надання переваги певній системі морально-значущих цінностей; самостійно прийняте моральне рішення, яке знаходить реалізацію в цілісній лінії поведінки або в окремих учинках.

Моральний вибір може стосуватись як морального змісту конкретних засобів досягнення певної загальної мети, так і самої цієї мети; як інструментальних цінностей, так і самоцінностей, що визначають граничні перспективи людської діяльності.

Вибір може стосуватись цілей, нахилів, уподобань людини, але таких, зміна яких не може вплинути на загальний характер особистості. Його наявність дає змогу ставити питання про відповідальність особи за її конкретні вчинки, але теж не дає ще можливості стверджувати свободу людини як морального суб'єкта [2, с.218–219].

Щирий моральний вибір завжди ґрунтується на глибокому внутрішньому переконанні особистості, тому він несумісний зі спробами уникнути відповідальності за результати його практичної реалізації, виправдатися посиланнями на будь-чий авторитет або на те, “що так чинили інші”.

Відсутність можливості вибору – досить відносна, оскільки навіть в умовах жорстокої детермінації існує варіативність поведінки. Головним чином, можна погодитись з екзистенціалістами: людина “кинута в свободу, оскільки приречена на вибір” (крайній приклад: засуджені на смерть все одно обирають форму поведінки в останні години свого життя), отже, відмова від обрання будь-якого з альтернативних варіантів діяльності, позиція ухиляння, недіяння – також вибір. Тому, коли ми говоримо про відсутність можливості вибору, то маємо на увазі певну систему відліку, у межах якої нічого не можемо змінити, проте поруч із нею завжди присутня інша або інші, котрі дозволяють нам чомусь віддавати перевагу. Наприклад, людина, яка знаходиться у в’язниці, не владна обирати місце свого перебування, проте може по-різному себе поводити всередині нав’язаного їй простору.

Моральний вибір як спосіб реалізації моральної свободи зумовлений сукупністю факторів об’єктивного й суб’єктивного характеру. Об’єктивні обставини задають певні зовнішні виміри індивідуальним перевагам, ускладнюючи або полегшуючи процес особистісної самореалізації. У межах, наприклад, тоталітарного режиму моральнісно-свобідна діяльність стає надзавданням, яке випадає на долю окремих сильних і самодостатніх людей. Крім того, у будь-якому суспільстві людина не убезпечена від зіткнення з такими обставинами життя, які задають їй неймовірно складні умови морального вибору. Проте всередині об’єктивно зумовлених меж варіативність поведінки залежить уже від самої людини, тому в схожих ситуаціях різні люди роблять різний вибір. До речі, суб’єктивний фактор, що завжди у світлі свободи посідає особливе місце, у даному випадку здатний впливати на зовнішні параметри вибору. Можливо, наприклад, як визначити їх незворушність, так і прагнути до їх коливання, розширення або прориву крізь них. Крім того, коли ці параметри усе ж таки неможливо змінити, можливо модифікувати своє ставлення до них: байдуже відхилити, стоїчно визнати, пристосуватися до них, пристосувати їх до себе тощо. Індивідуальні ціннісні орієнтації, емоційні й психологічні особливості, особистісна налаштованість на свободу – усе це надає процесу вибору унікального характеру, у якому, однак, можна виявити деякі загальні вияви.

Будь-який практичний вибір може отримувати моральне значення тією мірою, якою він зачіпає інтереси інших людей або загальні принципи життєствалення даної особистості. Зрештою, оскільки вибір конкретних шляхів дії та способів життєдіяльності неминуче постає в певному аспекті самоформування людини як морального суб’єкта, проблематика морального вибору є невід’ємною від практичного ставлення до світу загалом.

В умовах переорієнтації суспільної свідомості проблема вибору набуває особливої практичної значущості, оскільки вибір учинків складає основу, навколо якої обертається моральнісне життя людей. Сукупність актів вибору в житті кожного виявляє головний зміст усього моральнісного досвіду.

Моральний вибір – є усвідомлене віддання переваги людиною тому чи іншому варіантові поведінки відповідно до особистих чи суспільних моральних настанов, що базуються на певних цінностях [1, с.101].

Саме проблема морального вибору дає можливість розкрити динамічний бік моралі, побачити, як норми, принципи, моральні цінності та оцінки насправді діють у суспільних відносинах.

Вибір – суттєва грань діяльності людини. Остання здійснює моральнісний вибір, виходячи зі своїх фізичних, психічних і соціальних можливостей, орієнтуючись на пев-

ні цінності. Моральнісний вибір виявляється у виборі засобів для здійснення особистісних цілей, а також у виборі світоглядних уявлень про сенс життя, моральні ідеали й моральнісні потреби.

Найменш дослідженим аспектом морального вибору є природа моральної рефлексії. Як людина здійснює вільний вибір між добром і злом – свідомо чи несвідомо?

У своєму моральному виборі людина спирається частково на розумне міркування, частково – на інтуїцію, частково – на емоції та почуття. Так званий невмотивований вибір, скоріше за все, є вибором, що не може бути проконтрольований із повною мірою усвідомлення, який відбувається імпульсивно, проте, безумовно, не із вимкненою свідомістю.

Деякі автори вважають, що людина, коли здійснює вільну волю, безумовно, обирає добро. Так, наприклад, вважає Ж.-П.Сартр. Більше того, він стверджує, що, здійснюючи вибір того, що ми вважаємо добром, ми обираємо його для всіх.

Уявлення про те, що люди завжди обирають добро, походить ще від Сократа. Відповідно до його логіки, якщо людина пізнає більше добро в порівнянні з тим, що їй відомо, вона віддає йому перевагу. Знання про те, що таке добро, зумовлює вибір. І якщо людина йде шляхом зла, то вона просто помиляється, приймаючи його за добро. Вибір зла – неусвідомлене діяння.

Правда, широко розвинутий у ХХ столітті психоаналіз доводить, що люди, наділені високою моральною свідомістю, прагнучи досконалості, витісняють свої погані вчинки й думки у сферу безсвідомого. Їх рефлексивне “я” не хоче прийняти факт власної недосконалості, проте може задовольнятися, наприклад, егоїстичною й агресивною поведінкою щодо інших. Тобто людина об’єктивно обирає зло: несправедливо переслідує інших, утискає їх та експлуатує, проте не усвідомлює цього. Тут починають діяти психологічні компенсаційні механізми: наділення інших негативними рисами, котрі слугують виправданням того, щоб їх карати й кривдити.

На наш погляд, уявлення про те, що люди завжди обирають добро, наївне. Проте зло іноді вигідне, зручне, корисне. Однак ніхто з людей не хотів би пересвідчитись на власному досвіді, що таке пограбування, насилля, омана. У той же час опір громадської думки не дозволяє визнати власний свідомий вибір зла. Тоді й виникають спроби виправдання егоїзму як “особливого розуміння” добра. Зло одягає чужі шати, маски моральної цнотливості або самобутності. Так виникає спроба естетизації зла, підведення під нього теоретичного ґрунту, ідеологічних концепцій.

Подеколи люди свідомо стають на шлях відмови від діяльного добра й від моралі через свою слабкість, виправдовують поведінку позаморальними аргументами: стверджують, що мораль нежиттєва, що вона занадто ідеалізує умови людської поведінки й занадто багато вимагає.

Ми можемо говорити про ті випадки, коли вибір здійснюється між двома видами зла. Наприклад, караючи злочинця-рецидивіста за його діяння, гуманно налаштовані судді обирають не смертну кару, а довічне позбавлення волі, вважаючи, що це – менше зло, ніж позбавлення життя. Таке рішення не робить суддів убивцями й залишає шанс на каяття та виправлення злочинця.

Менше зло – не є добро, проте воно є компромісом у тих випадках, коли гармонія всіх учасників конкретної ситуації принципово неможлива.

Так, вибір, що його здійснює людина, може мати для неї суто технічне значення, тобто стосуватися шляхів або способів досягнення наперед визначеної мети. Зрозуміло, що в такому випадку свобода вибору залишається обмеженою певною конкретною ситуацією діяння і, як така, ще не стає предметом самостійної моральної рефлексії.

Стратегічний вибір пов’язаний також із питанням про допустимість вибору зла, який був гранично загострений М.Бердяєвим. Останній сформулював так звану “тра-

гедію свободи”: вимушене добро не є добром, а свобода вибору передбачає можливість вибору зла. Теоретична модель відповіді на це питання може мати такий вигляд: маючи потенційну можливість вибору зла, моральносно повноцінна особистість обере добро. Саме з таким вибором співвідноситься свобода. Для людини, залученої до змісту моралі, вибір добра більш вірогідний, ніж для людини, що тільки засвоїла історично конкретне її значення. Мудра людина – не просто та, яка багато знає, навіть не та, що вміє застосувати свої знання на практиці. Мудрий – той, хто здатен практично співвідносити, гармонізувати життя та його сенс, підносячи їх до єдності.

Неперевешеним теоретиком “вибору” може вважатися французький філософ і письменник ХХ ст. Ж.-П. Сартр, який наполягав на тому, що людина ні до чого не може бути примушеною, а тому кожна її дія є результатом вибору – свідомого чи несвідомого. За Сартром, людина відмовляється від вибору лише тому, що кожний свідомий вибір тягне за собою її відповідальність. Що обирає людина, коли здійснює моральний вибір? За Ж.-П. Сартром, вона обирає саму себе, тобто обирає спрямованість і зміст свого життя.

Важливим питанням, пов’язаним зі свободою вибору, є також питання варіантів вибору. Адже не завжди вибір здійснюється між добром і злом.

Автор дотримується підходу, відповідно до якого моральний вибір розглядається не тільки як деяка орієнтовність свідомості на певні причинні детермінанти – класові, політичні, ідеологічні, але і як зв’язаний у першу чергу з духовними, душевними домінантами.

Так, у С.Л. Франка є поняття “Зрячий вибір”, яке ставиться в прямий зв’язок із “силою духовно-достатньої підстави”. Людина виводить своє буття за межі ситуації, у якій вона знаходиться в даний момент. Інколи моральний вибір може бути пов’язаний із другим народженням, говорячи словами Л.М. Лопатіна, з “духовним прозрінням”.

Вибір завжди є рішенням проблеми співвідношення бажаного й належного. Він відображає бажання людини знайти компроміс, тобто найбільш оптимальний варіант рішення моральної проблеми в умовах антиномії свободи й необхідності. Таким чином, вибір має місце у сфері потенційно можливих ситуацій. Людина, виходячи зі своїх потреб, ціннісних уявлень та переконань, здійснює вибір певної позиції. Отже, одне з потенційно можливих рішень даної ситуації стає, а може і є із самого початку, вибором, який повинен бути. Саме ця установка характерна для людини, яка постійно зайнята процесом самотворення й самопізнання. Її вибір – це вибір свого аксіологічного “Я” в умовах відносної свободи, свого стилю життя в системі типажів.

Проаналізований С.К’єркегором, а згодом Ж.-П. Сартром та іншими філософами-екзистенціалістами “вибір себе” поєднує утвердження особистої унікальності з визнанням цілісної відповідальності “Я” за всю повноту присутності у світі, усю сукупність стосунків і дій, які можуть бути інтерпретовані як конкретні вияви морального вибору.

Ускладнення форм діяльності й спілкування людини супроводжується стандартизацією, омасовленням її світогляду й поведінки. Особливої актуальності в цій ситуації набуває проблема самовизначення особистості, що передбачає тематизацію в її свідомості соціального й культурного фону буття людини у світі. На цьому ступені самовизначення особи в її життєвому світі виникає тема вибору, відповідального вчинку. Людина здатна ставити собі питання про своє місце та призначення у світі, обирати з-поміж можливих варіантів власний життєвий шлях.

Один із них пов’язаний зі специфікою взаємодії між стратегічним і ситуативним виборами, які, в ідеальному випадку, повинні бути гармонійно взаємопов’язані. Проте, насправді, подекуди протистоять одне одному, породжуючи нові антиномії свободи. Стратегічний вибір стосується насамперед вибору себе, тобто творення людиною своєї самості. Цей аспект свободи далеко не завжди усвідомлюється й знаходиться в суперечності з поширеною установкою на вияв у вільній діяльності вже сформованої са-

мості. Така установка фіксує безумовну значущість моральної відповідальності особи, сталість її ціннісних уявлень, але, з іншого боку, неминуче обмежує свободу деякою довершеністю внутрішньої моральнісної самовизначеності й може породжувати моральний догматизм, відмову від безкінечного процесу “перетворення себе” й відповідно самовдосконалення. Внутрішня глухість до багатоголосся своїх Я виявляється в ситуації невизначеності вибору, що для індивіда, який сприймає світ як закінчений і завершений, рівнозначне екстремальності переживання моменту (людина повернута обличчям до смерті, як цю ситуацію фіксує екзистенціалізм). Такій людині важко, іноді просто неможливо допустити щось нове, незвичне. Це робить її нетерпимою й агресивною. При цьому, як відзначає І.С.Кон, людина з догматичним ригідним інтелектом може бути кристально чесною, але її світогляд лишається чорно-білим. Чорно-білий погляд на світ і на іншого – це відображення спрощення внутрішнього світу особистості, елімінація багатоголосся індивіда як внутрішнього діалогу між своїми можливими Я.

Вибір тієї чи іншої життєвої стратегії є актом моральнісної свободи “за великим рахунком” і відразу ж обтяжує суб’єкта таким же за масштабом тягарем відповідальності за власну долю. Тому кожен, хто прагне свободи, повинен бути готовим прийняти не тільки її радісні, але й трагічні вияви.

Людина здійснює й ситуативний вибір, у якому особливого значення може набувати випадковість, яка руйнує найбільш продуману стратегію.

Отож, поняття терпимості, узятє у своєму моральному й світоглядному змісті, розкривається через поняття свободи, автономності, цілісності внутрішнього світу, діалогу. Аналіз внутрішньо суперечливої мотиваційно-сміслової структури відповідального вчинку, що здійснюється у вільному покладанні свого ставлення до іншого в культурно детермінованій комунікації, виводить на поняття межі фактичного буття людини для іншого. Ми живемо в такому світі, коли не достатньо навчитися думати по-новому або просто визнавати чи не визнавати щось, треба на це відважитись. Так само це стосується й вибору. Але для цього потрібна сила волі, необхідно здійснити акт вибору, а отже, узяти на себе відповідальність за те, що настане. Інакше кажучи, конче потрібна моральна, громадянська й світоглядна позиція. В іншому випадку цінності будуть орієнтовані “зовні” людини, а це створює ґрунт, коли від імені добра твориться жорстокість і нетерпимість.

Сукупність актів вибору в житті особи виявляє основний зміст усього її моральнісного досвіду.

Отож, поняття вибір, узятє у своєму моральному й світоглядному змісті, розкривається через поняття свободи, автономності, цілісності внутрішнього світу, поліфонії Я та іншого. Аналіз внутрішньо суперечливої мотиваційно-сміслової структури відповідального вибору, вчинку, що здійснюється у вільному покладанні свого ставлення до іншого, виводить на поняття межі як об’єктивної даності. Відчуваючи свою відповідальну причетність до буття своєї батьківщини, народу, родини, колективу, рідного міста або села й т. п., особа свідомо ототожнює себе зі своєю позицією, своєю роллю в зазначених зрізах буття. З моменту вчинення подібного вибору вона вже не може дистанціюватися від прийняття суб’єктивного санкціонування реальності, якою вона є.

Можна дійти висновку, що моральний вибір характеризується наявністю об’єктивних умов, які орієнтують на різні варіанти поведінки, можливістю оцінки цих варіантів із позиції добра чи зла, моральною необхідністю, тобто зумовленістю поведінки людини моральними нормами і цінностями, що діють у суспільстві. Моральний вибір – це усвідомлене віддання переваги людиною тому чи іншому варіанту поведінки відповідно до особистих або суспільних настанов.

1. Разин А. В. Этика / А. В. Разин. – М. : Академический Проект, 2006. – 624 с.

2. Моральный выбор / под ред. А. И. Титаренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 344 с.

The article considers the problem of moral choice in critical periods of social development. Its role and place in the theory of morality defines. Moral choice appears not only as some orientation of consciousness on certain causal factors but also as a choice of his owns axiological "I", life strategy.

Key words: moral choice, moral freedom, axiological "I", life strategy.

УДК 17.023

ББК 87.71

Віталій Надурак

МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

У статті розглядаються можливості впливу на розвиток суспільної моралі. Використавши синергетичну парадигму, автор детально проаналізував обмеження в управлінні відкритими складними системами, до яких належить мораль, і визначив можливі варіанти впливу на неї. Зроблено висновок, що одним із найбільш ефективних способів впливу на розвиток системи суспільної моралі є зміна її керуючих параметрів.

Ключові слова: мораль, синергетика, біфуркація, аттрактор, система, керуючий параметр.

Одним із важливих висновків, який зробили дослідники, вивчаючи складні відкриті системи, що саморозвиваються, є думка про принципову неможливість однозначного прогнозування майбутнього стану такої системи, адже в ситуації нестабільності, біфуркації навіть найменший вплив може мати вирішальне значення для вибору нею майбутнього шляху розвитку. Герман Хакен – один із творців синергетики – так про це пише: “Неодноразово і на різноманітних прикладах, що розглядаються синергетикою, ми мали можливість переконатись у тому, що подальший розвиток системи зі стану нестабільності часто неможливо передбачити однозначно. Вирішальну роль у таких умовах здатні відіграти навіть незначні флуктуації. Прогнози можуть бути зроблені тільки відносно ймовірності вибору системою того чи іншого шляху розвитку” [8, с.215–216]. З огляду на те, що такий незначний вплив може бути випадковим, треба зробити ще один важливий висновок: ми володіємо обмеженими можливостями впливу на розвиток відкритої складної системи, зокрема моралі. Одна випадкова неконтрольована дія може перекреслити наші численні спроби спрямувати розвиток системи в бажаному напрямі. Але це все ж не означає, що такий вплив зовсім не можливий. Отож стаття буде присвячена аналізу можливостей свідомо організованого впливу на розвиток системи суспільної моралі. Наше дослідження ґрунтуватиметься на висновках тих дослідників, які вивчали особливості дій із відкритими складними системами. Це, зокрема, А.Алюшин, В.Буданов, Є.Князева, С. Курдюмов, І.Пригожин, Г.Хакен [1; 2; 4; 5; 8].

Крім вищезазначеного, існують ще деякі обмеження на управління відкритою складною системою, що саморозвивається. Йдеться, насамперед, про те, що в процесі її розвитку “можуть виникати тільки ті структури, які потенційно в ній закладені й відповідають власним тенденціям процесів у даному середовищі” [4, с.132]. Іншими словами, у системі закладений певний спектр структур-атракторів, на які вона потрапляє після проходження біфуркації, і тільки вони можуть бути реалізовані в процесі її еволюції. Тому неможливо нав’язати системі той шлях розвитку, який потенційно в ній не закладений. Таке утворення буде нежиттєздатним. А.Алюшин та Є.Князева, осмислюючи правила дій зі складними відкритими системами, формулюють одне з них так: “Не вийде того, чого не може вийти” [1, с.48].

Знання існуючих обмежень розвитку системи є дуже важливим для управління нею, адже уявлення про такі еволюційні заборони, за словами Є.Князевої та С.Курдюмова, “призводить до економії енергії, матеріальних витрат і духовних зусиль” [4, с.163]. Тому “неефективне управління природною, когнітивною чи соціальною системою полягає в нав’язуванні їй невластивої, чужої форми організації. Таке управління, у